

MÁCSAI BOGLÁRKA

AZ ÚJ LENDÜLET

ÁLLAMPOLGÁRI-HAZAFIAS NEVELÉS OROSZORSZÁGBAN*

2001-ben Oroszország kormánya a következő okokra hivatkozva hozta létre *Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése* című állami programot:

Az utóbbi idők eseményei igazolták, hogy a gazdasági dezintegráció, a társadalmi differenciálódás és a szellemi értékek devalválódása negatív hatással voltak az oroszországi társadalmi csoportok és korosztályok többségének közösségi tudatára, és jelentősen csökkentették az oroszországi kultúra, művészet és oktatás nevelő hatását, melyek pedig a hazafiság formálásának legfontosabb faktorai. Társadalmunk hagyományos oroszországi hazafias tudata egyre inkább halványodik. Ezek az objektív és szubjektív folyamatok nemzeti kérdéssé éleződtek. A hazafiság a nacionalizmusban született újjá. Sokakban elveszett az internacionalizmus eredeti jelentése. A közösségi tudatban széles teret nyert a közöny, az egoizmus, az individualizmus, a cinizmus, a cél nélküli agresszivitás, valamint a tiszteletlen viszonyulás az államhoz és a társadalmi intézményekhez. A katonai és állami szolgálat presztízse egyre csökkenő tendenciát mutat.¹

Az idézetben felsorolt problémák megfékezésére a kormány egy olyan hazafias nevelés állami szisztémájának kiépítését tűzte ki célul, melyben a lakosság, főként a fiatalabb generációk hazafiasságának, országra való büszkeségének és állampolgári tudatának formálása történelmi értékekre és Oroszországnak a világban betöltött szerepére alapozva valósul meg, „célja [pedig], hogy új lendületet adjon a nemzet morális fejlődéséhez és egy egységes állampolgári társadalom kialakításához Oroszországban”.²

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – *Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram* című kiemelt projekt által nyújtott személyi támogatással valósult meg. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A kutatás szakmailag kapcsolódik az OTKA 57093 számú „Szimbolikus tájak és etnikus kapcsolatok az posztszovjet Oroszországban” című projekthez.

Véleményem szerint azonban az úgynevezett állampolgári-hazafias nevelés (*grazsdanszko-patriotyicseszkoje voszpitanijje*) a putyini kormányzat céljait kiszolgáló és politikáját legitimáló ideológiai program is egyben, amely nem pusztán egy közös nemzeti identitás létrehozását célozza meg, hanem magában foglalja a katonai életre való nevelést és a háborús részvételre való felkészültség, tettekészség kialakítását is. Teszi mindezt olyan történelmi emlékezetre támaszkodva, mely legfontosabb gócpontjainak a háborúkat, dicső csúcspontjának pedig a II. világháborút, vagy ahogy Oroszországban nevezik: a Nagy Honvédő Háborút tekintik.

Tanulmányom célja, hogy *Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése* című állami program három ötéves tervének és az azokat kísérő hivatalos és tudományos narratíváknak a vizsgálatán keresztül megvilágítsam az oroszországi patriotizmus politikai fogalmát, különös tekintettel annak a háborús hősiességhez kötődő viszonyára és katonai-militarista aspektusaira. A feladatok, végrehajtó szervek, valamint a program honlapján olvasható definíciók és a programhoz kapcsolódó módszertani értekezések elemzése lehetővé teszi az állam- és nemzetépítés, az emlékezetpolitika, az oktatás és a politikai legitimáció szövevényes kapcsolatának feltérképezését, valamint az oroszországi hazafias gondolkodás politikai felhasználásának megértését.

Az oroszországi eszme – Állampolgári-hazafias nevelés Oroszországban

Az Oroszországi Föderáció lakossága a legutóbbi népszámlálási adatok³ szerint több mint 143 millió fő, melyet hozzávetőlegesen 200 etnikum alkot. Azonban ez utóbbi adat csupán az állam által kijelölt etnikai kategóriák számát tükrözi, az etnikumok valós számát a fogalom lényegi bizonytalanságai, a versengő és dinamikusan változó helyi, regionális és állami identitáspolitikák miatt nem lehet pontosan megállapítani. Az oroszországi állam célja éppen ezért egy olyan nemzetépítés és nemzeti identitáspolitika kommunikálása, amellyel a föderáció minden tagja képes azonosulni etnikai vagy vallási hovatartozásra való tekintet nélkül.

A nemzetépítéssel foglalkozó társadalomtudományi munkák többnyire egyetértenek a tekintetben, hogy a társadalmi kohézió és egységes nemzet létrehozásához elengedhetetlen egy közös értékrend megteremtése. Taras Kuzio szerint „egy kohezív társadalmat lehetetlen létrehozni minimális számú, az alkotmányba és törvénykezésbe egyaránt kódolt közös érték nélkül”.⁴ Pål Kolstø is osztja ezt a nézetet: „a modern államoknak a hosszútávú túlélés érdekében egy, az egység érzetével rendelkező lakosságra van szüksége. Állampolgárainak ragaszkodnia kell közös értékeikhez, valamint ugyanazon állami intézményekkel és szimbólumokkal szemben tanúsított lojalitásukhoz és kötelezettségeikhez. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden lakosnak

ugyanahhoz a kultúrához kell tartoznia, de legalább egy nemzethez tartozónak kell tekintenie magát. Az ilyesfajta nemzet és közös nemzettudat létrehozására irányuló stratégiákat tekintjük nemzetépítésnek.”⁵

Az oroszországi állam nemzetépítési stratégiája olyan közös értékrend megteremtését célozza meg, amelynek középpontjában a történelmi hagyományokra épülő hazafiság áll. Vlagyimir Putyin 1999-ben, elnöki posztra kerülését megelőzően hirdette meg első politikai programját,⁶ melyben az Oroszországi Föderáció pilléreiként három gondolatot, az erős államot, a hatékony gazdaságot és az úgynevezett oroszországi eszmét (*rosszijszkaja igyeja*) jelölte ki. Putyin elképzelése szerint ez az oroszországi eszme hivatott egyesíteni Oroszország nemzetét, mely eszme magában foglal univerzális és oroszországi normákat egyaránt. Az előbbi csoportba főként olyan egyetemesnek tekintett értékeket sorolt, mint a szabad társadalom, a személyes szabadság, a szólásszabadság, a magántulajdonhoz való jog stb. Az utóbbi, *hagyományos orosz érték*ként számon tartott fogalmak közé tartozik a patriotizmus, a nagyhatalmiság (*gyerzsavnoszty*) és az államközpontúság (*goszudarsztvennyicseszto*).⁷

Ennek a közös értékeken alapuló nemzetépítésnek vált sarkalatos elemévé az állampolgári-hazafias nevelés. A 2000 és 2004 között kormányfői posztot betöltő Mihail Kaszjanov megfogalmazása szerint: „A hazafias nevelés az állami szervezetek és hatalmi szervek szisztematikus és tervszerű tevékenysége, amely az erős állampolgári hazafias tudat, a saját Haza [*Otyecseszto*] iránt táplált hűség, valamint a Haza [*Rogyina*] érdekeit megvédendő tettekeszség, állampolgári kötelesség és alkotmányos felelősségérzet formálását célozza meg.”⁸ A kormány ehhez a munkához nyújt finansziális, szakmai és ideológiai háttérrel Az *Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése* című állami program keretei között, mely mindezidáig három ötéves periódust ért meg 2001 és 2005, 2006 és 2010, valamint 2011 és 2015 között.⁹

A három ötéves terv folyamatos növekedést mutatott mind a költségvetést, mind pedig a rendezvények számát illetően, valamint a feladatok jellege is változott a programok eredményeinek és az adott politikai körülményeknek megfelelően. Mivel állami programról van szó, elsősorban minisztériumok, a föderális szubjektumok kormányzatai és végrehajtó szervei, állami fenntartású vagy támogatottságú szervezetek, egyesületek vesznek részt a megvalósításban.¹⁰ 2001 és 2005 között a kormány összesen 130,8 millió oroszországi rubelnek megfelelő összeget különített el erre a célra, melyet a következő öt évben háromszorosára, 378,05 millióra, az utolsó periódusban pedig 596,75 millióra növelt. A költségvetés periódusonként változott (L.: 1. táblázat), de az oktatási, a védelmi és a kulturális minisztérium, illetve az azokhoz tartozó államtitkárságok mindhárom perióduson keresztül jelentős összegekért voltak felelősek. Feladataik számát tekintve is ezekre a minisztériumokra hárult a kivitelezés oroszlánrésze (L.: 2. táblázat), kiegészülve az úgynevezett Roszvojenctr, a Oroszországi Állami Katonai Történelmi-Kulturális Köz-

pont munkájával. A Roszvojecentr mindvégig komoly szerepet töltött be a programban, hiszen az 1997-ben alapított, állami katonai történeti-kulturális központként működő intézmény az állampolgári-hazafias nevelés egészének összefogásáért, a kapcsolódó szervezetek és központok koordinálásáért felelős mind a mai napig.¹¹

1. táblázat

Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése című állami program öt éves terveinek költségvetése (millió rubel)

Végrehajtó szervek		2001-2005	2006-2010	2011-2015
oktatási minisztérium		46,11	43,85	80,4
	oktatásügyi államtitkárság (Roszobrazovanyije)		85,4	
	ifjúságügyi államtitkárság (Roszmologyozs)			59,7
kulturális minisztérium		31,95	25,65	128,3
	kulturális és filmművészeti államtitkárság (Roszkultura)		48,95	
védelmi minisztérium		9,73	27,55	43,3
állampolgári védelem, vészhelyzet és természeti katasztrófák elhárításának minisztériuma (MCSSZ)		0,6	35,5	27,7
levéltári államtitkárság		0,5	7,6	12,05
Oroszországi Állami Katonai Történeti-Kulturális Központ (Roszvojecentr)		1,34	22,95	10,8
Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN)		0,4	10,35	
sport- és turisztikai minisztérium				54
	Állami Sport és Testnevelési Bizottság (Goszkomzport, 2004)	4,75		
	sport- és testnevelésügyi államtitkárság (Roszszport, 2004-2008)		7,2	
tömegkommunikáció- és sajtóügyi államtitkárság (MPTR, 2004-től Roszpecsaty)		23,5	17,5	138,5
Oroszországi Állami Televízió és Rádió Társaság			34	
Föderális Biztonsági Szolgálat (FSZB)			1,65	8,8
egyéb szerv		11,9	9,9	33,2
Összköltségvetés		130,78	378,05	596,75

Megjegyzés: Az egyes minisztériumokhoz tartozó államtitkárságokat és bizottságokat az adott minisztérium alszervezeteként tüntettem fel.

2. táblázat

Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése című állami program öt éves terveinek legfőbb végrehajtó szervei és feladatainak mennyisége (százalékban)

Végrehajtó szervek		2001–2005 100% (144 feladat)	2006–2010 100% (190 feladat)	2011–2015 100% (149 feladat)
védelmi minisztérium		67%	67%	54%
oktatási minisztérium		65%	40%	40%
	oktatásügyi államtitkárság (Roszobrazovanyije)		19%	
	ifjúságügyi államtitkárság (Roszmologyozs)			19,5%
Oroszországi Állami Katonai Történeti-Kulturális Központ (Roszvoje centr)		32%	40%	37,5%
föderális szubjektumok végrehajtó szervei		16%	35%	64%
kulturális minisztérium		26%	11,5%	32%
	kulturális és filmművészeti államtitkárság (Roszkultura)		31,5%	
belügyminisztérium		21%	28%	25,5%
Föderális Biztonsági Szolgálat (FSZB)		5%	23,5%	19%
levéltári államtitkárság		16,5%	12%	13,5%
Oroszországi Védelmi Sportszervezet (ROSZTO, DOSZAAF)		22%	18,5%	11,5%
Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN)		12%	16%	2%
állampolgári védelem, vészhelyzet és természeti katasztrófák elhárításának minisztériuma (MCSSZ)		3%	9%	8%
tömegkommunikáció- és sajtóügyi államtitkárság (MPTR, 2004-től Roszpecsaty)		17%		10%
Föderális Biztonsági Szolgálat Határőrszolgálata (FPSZ)		25%		
sport- és turisztikai minisztérium				22%
	Állami Sport és Testnevelési Bizottság (Goszkom sport, 2004)	13%		
	sport- és testnevelésügyi államtitkárság (Roszsport, 2004–2008)		2,5%	

Megjegyzés: Az egyes minisztériumokhoz tartozó államtitkárságokat és bizottságokat az adott minisztérium alszervezeteként tüntettem fel. Egy feladathoz több szerv is tartozhat, ezért az egyes szervek munkájának százalékos arányai fedik egymást.

Az összegek és feladatok elosztásának aránya nem minden esetben fedi egymást, azaz vannak szervezetek, melyeket igen nagy összegekkel támogatott a program, de csak csekély számú feladattal látta el őket. Így például a tömegkommunikáció- és sajtóügyi államtitkárság (MPTR, 2004-től Roszpecsaty) a harmadik periódusban csupán a feladatok 10%-áért volt felelős, ellenben a költségvetés majdnem egynegyedét, 138,5 millió oroszországi rubelt kapott a hazafias nevelés médiapropagandájának biztosításáért, amely főként a lakosság tájékoztatásában, illetve beszélgető műsorok és televíziós vetélkedők formájában jelent meg. Az állampolgári védelem, vészhelyzet és természeti katasztrófák elhárításának minisztériuma szintén komoly támogatásban részesült, feladatainak száma viszont százalékos arányban elenyésző volt. Ez esetben valószínűleg a minisztérium munkájának és infrastruktúrájának általános támogatása volt a cél, amellyel közvetve és közvetetten egyaránt segíti az állampolgári nevelés feladatát.

Az első öt év programtervezetét 144 feladat és részfeladat tette ki, amelyek legfőbb végrehajtó szerveit a 2. táblázat mutatja. A feladatok jellegüket tekintve hat nagyobb csoportba kerültek: (1) jogi és szabályozási keretek módosításai, a program kivitelezéséért felelős állami intézmények (2) munkájának és (3) struktúrájának fejlesztése, (4) a médiára tett állami nyomásgyakorlás a hazafiság propagandájában, (5) a kapcsolódó egyesületek és szervezetek tevékenységének koordinálása és (6) a hazafias nevelés tudományelméleti és módszertani alapjainak fejlesztése. Ám ez a besorolás csak részben tükrözi a feladatok sokszínűségét és jellegét. Számptalan művészeti és háborús sportrendezvény,¹² illetve különböző témájú versenyek kerültek megrendezésére – elsősorban fiatalok számára. Módszertani konferenciákat, szemináriumokat és kerekasztal-beszélgetéseket szerveztek, melyeknek eredményeit különböző kiadványokban jelentették meg. Múzeumi kiállításokat és veterántalálkozókat rendeztek, számos történelmi évfordulóról megemlékeztek, számítógépes programokat és játékokat fejlesztettek, történelmi kutatómunkát folytattak a vonatkozó kérdésekben, és még hosszan lehetne folytatni a sort.

A program egészét nagymértékben áthatja az állami emlékezetpolitika, ez pedig különösen jellemző az első periódusra. A hivatalos történelmi emlékezetre épülő események – értem ezalatt az évfordulókat, megemlékezéseket, emlékműállítást, történelmi témájú kiállításokat, rendezvényeket, kutatómunkát, könyvkiadást, konferenciát, számítógépes adatbázis létrehozását stb. – a tervezet 50%-át teszik ki saját számításaim szerint, amelynek pedig 83%-a kapcsolódik valamilyen háború, elsősorban a Nagy Honvédő Háború emlékezetéhez. Ez a tendencia nem csupán a hazafias nevelés történelmi alapjait és hagyományait kívánja szélesíteni, de ideológiai hátteret is jelent a katonai nevelés és kötelező sorkatonaság intézményeire, melyekre a későbbiekben kívánok visszatérni.

Az első öt év eredményességét a kormány nem tekintette kielégítőnek, a diákok hazafiságát mérő tesztek – már amennyiben a hazafiságot lehet mérni – nem bizonyultak kellőképpen eredményesnek.¹³ Mindeközben a 2003 és 2005 között lezajlott *színes forradalmak*¹⁴ tovább gyengítették az orosz állam tekintélyét, ami még fontosabbá tette a hazafias nevelést és az állam iránti elkötelezettség hangsúlyozását. Ennek köszönhető a következő öt év költségvetésének megháromszorozása és a feladatok számának növekedése is, amelyben a kulturális minisztérium alá tartozó Roszkultura új és fontos szereplőként jelent meg. A Roszkulturát, azaz a kulturális és filmművészeti államtitkárságot a szovjet Állami Filmművészeti Bizottság örököséként tartják számon, mely utóbbi filmgyártási és cenzurális feladatokat látott el a szovjet idők alatt. 2004-től az átnevezett intézmény aktívan közreműködött a hazafias nevelés programjában, a második öt évben a feladatok 30%-át látta el. 2008-ban megszüntették az államtitkárságot, innentől újra a kulturális minisztérium vette át a kulturális programok megszervezését.

A feladatcsoportokból az állami szervezetek munkájára és struktúrájára vonatkozók eltűntek, helyettük az állami szimbólumok használatának nevelésben betöltött szerepe és a Nagy Honvédő Háború 65. évfordulójára való megemlékezés került előtérbe. Mindezzel ellentétben a történelmi emlékezetre támaszkodó munkák csupán 35%-ot tettek ki a második ötéves terv programjai között, amelynek 80%-a kapcsolódott valamilyen háborús évfordulóhoz vagy eseményhez. Az előző öt év eredménytelenségén okulva megkésztetődött a hazafias nevelés tudományelméleti és módszertani alapjainak fejlesztésére irányuló munka, ami főként konferenciák, szemináriumok, kerekasztalok szervezését, módszertani kiadványok írását és sokszorosítását segítette elő.

A jelenleg is futó harmadik ötéves program célja már nem a hazafias nevelés intézményi és tudományos megalapozása, hanem annak megtartása és megerősítése. A 2006 és 2010 között befektetett pénz és energia megtérülni látszik abban az értelemben, hogy a hazafias nevelés Oroszország-szerte az oktatás szerves részévé vált, a módszertannal és elmélettel foglalkozó publikációk pedig jelentős számban megnövekedtek. Mindazonáltal a kormány tovább növelte a költségvetési kereteket, s 2011 és 2015 között már 597 millió oroszországi rubelt szán a hazafias nevelés fenntartására. Mindebből a fentebb említett minisztériumok és a Roszpecsaty mellett a Roszmologyozs tudhat még komolyabb financiális háttérrel maga mögött. A 2008-ban alapított, főként az ifjúságpolitika területén tevékenykedő Roszmologyozs a feladatok közel ötödében lett érintett. Az oktatási minisztérium felügyelete alá tartozó intézmény a fiatalok erkölcsi, hazafias és állampolgári neveléséért felelős első sorban, kitüntetett szerepe pedig jól mutatja a fiatalság nevelésére fordított erőforrások megnövekedését.

Bár a fiatalok katonai szolgálatra való nevelése eddig is jelen volt a program céljai között, 2011 óta külön alcsoportot képeznek az ehhez kapcsolódó

feladatok. Ezekben a munkákban fontos szerephez jutnak a II. világháború veteránjai, akik konferenciákon, kerekasztal-beszélgetéseken és az ünnepi évfordulókon való részvételükkel igyekeznek átadni háborús és katonai tapasztalataikat a felnövekvő generációk számára. Mindemellett a tudományos és módszertani alapok kidolgozására fókuszáló feladatok száma az előző öt évhez képest majdnem a felére csökkent. A történelmi emlékezettel operáló munkák aránya is kisebb lett: 149 feladatnak csupán 33%-a kötődik ahhoz, s ennek 84%-a kapcsolódik háborús emlékezethez.

Jól látható, hogy a 2001-ben induló program folyamatosan nőtte ki magát, az egymást követő periódusok tervezetei érzékenyen reagáltak az előző periódusok eredményeire, a hazafias nevelés ma pedig már elengedhetetlen része az oktatásnak. Míg az első periódusban nagyobb hangsúly került a hivatalos történelmi emlékezet megerősítésére és kommunikálására, addig a második és harmadik ciklusban a nevelés módszertani fejlesztésére és a fiatalokkal való együttműködésre fókuszált a program. A három program áttekintése, elemzése és összehasonlítása a feladatok, célok és végrehajtó szervek tekintetében betekintést enged a jelenlegi kormány hazafiságról alkotott koncepcióiba, és annak a fiatalabb generációkat megcélzó kialakításának stratégiáiba. Ennek értelmezéséhez és sajátosságainak megragadásához azonban először a társadalomtudományi értelemben vett hazafiság fogalmát szükséges meghatározni.

Hazafiság kontra nacionalizmus – A hazafiság fogalma a társadalomtudományokban

A hazafiság mint terminus definiálása során fontos szétválasztani és külön kezelni a nacionalizmus fogalmától, mivel noha azok talán közös törőlfakadnak, mégis különböző gondolkodásmódokat, értékeket és tevékenységeket jelölnek. Losonczy Anna szerint már csak azért sem feleltethető meg e két fogalom egymásnak, „mert a *haza* a hétköznapi közmentálisnak, érzésvilágnak és nyelvezetnek a modern nemzet kialakulásánál jóval régebbi, hagyományos alappreferenciája. Ebből a nézőpontból tekintve a nacionalizmus úgy tűnik, nem más, mint a hazafiságnak jól körülhatárolható, kései vadhaj-tása.”¹⁵

Thomas Blank, Peter Schmidt és Bettina Wesle hazafiságot vizsgáló empirikus kutatásuk elméleti háttérében¹⁶ a következő megállapításokra jutottak a két fogalom társadalomtudományi megkülönböztetését illetően. Mindkét attitűd egy erős nemzeti identitáshoz kapcsolható, de míg a nacionalista gondolkodásmód a nemzetre egy homogén, idealizált, más csoportoknál felsőrendűbb társulásként tekint, melynek határait a származás, az etnikai hovatartozás, a rassz vagy a kulturális egység jelöli ki, addig a hazafiság

nemzet-fogalma tágabb és nem feltétlen etnikai alapú. Ebből fakadóan a nacionalista csoportok másokkal szemben megfogalmazott öndefiníciója is markánsabb, fenyegetettség-érzete jelentősebb, a csoporton kívüliek megítélése pedig devalválóbb és kirekesztőbb jellegű. Ezzel szemben mivel a hazafias gondolkodásmód alapjait demokratikus és egyetemes értékek jelentik – állítja Blank, Schmidt és Wesle –, a hozzátartozó nemzetkép is toleránsabb és befogadóbb, és az állami, nemzeti és politikai autoritásokhoz valamint a nemzethez és annak történelméhez való viszonya is kritikusabb.

Bármennyire erős is az áthallás, nem célszerű a hazafiságot csupán a politikai, azaz az állampolgárság elvén szerveződő, a nacionalizmust pedig kizárólagosan a kultúr-, azaz kulturális és etnikai alapon szerveződő nemzet fogalmaira vonatkoztatni. Mindkét magatartásminta egy erős nemzeti identitásból fakadó érzelem eredménye, különbségük törekvéseikben és a másikkal való viszonyban rejlik. A patriotizmus középpontjában a haza szeretete, védelme és az érte végzett szolgálat áll, nem pedig a másokkal szemben érzett felsőbbrendűség és társadalmi kirekesztés.

Daniel Bar-Tal és Ervin Staub szintén osztja azt a nézetet, miszerint a nacionalizmus a csoport kulturális és etnikai alapon való tisztaságát hangsúlyozza, legfőbb törekvései között pedig a nemzetállam létrehozása, illetve a nemzet hatalmának megszilárdítása és növelése szerepel.¹⁷ Az általuk szerkesztett *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations* című kötetben több szerző is elfogadja és használja azt a megkülönböztetést, amely a hazafiságot két csoportra, úgynevezett negatív és pozitív, avagy *vak* és *konstruktív* hazafiságra osztja fel. Míg az előbbi a nemzet vagy állam tevékenységét feltétel nélkül elfogadja és támogatja, tekintet nélkül arra, hogy annak politikája mennyiben kirekesztő vagy totalitárius, addig az utóbbi a nemzet érdekeit és az alapvető emberi értékeket szem előtt tartva kritikus magatartással fordul az autoritások felé.¹⁸ Ez a megkülönböztetés több szempontból sem tekinthető helytállóknak. Az ilyen jellegű pozitív–negatív felosztás önmagában hordoz egy, a kutató által képviselt értékrendet, melyben az állammal szemben gyakorolt kritikus magatartás jelenik meg a hazafiság elfogadható mintájaként, az azal ellentétes álláspont pedig dekonstruktívként értelmeződik. Ez a felosztás azonban csupán a hazafiság autoritással való viszonyát mutatja meg, nem pedig annak erkölcsi értékét. Arról nem is beszélve, hogy egyes esetekben – így Oroszországban is – maga az állam az, amely a hazafiság fogalmát kisajátítja és monopolizálja saját eszközein, a médián és az oktatáson keresztül.¹⁹

Az univerzális értékek birtoklása mint a hazafiság egyik kritériuma Blank, Schmidt és Wesle érvelésében is tetten érhető, s több tanulmány is osztja ezt a nézetet. A konstruktív patriotizmus fogalma és ez a megkülönböztetés azért is problematikus, mert középpontjában úgynevezett alapvető emberi értékek állnak, melyek valójában a nyugati, demokratikus államok értékeit jelentik. Felmerülhetnek azonban azok a kérdések is, hogy a javarészt Nyu-

gaton szocializálódott kutatók miért tekintik egyetemesnek saját kultúrájuk normarendszerét, vagy hogy beszélhetünk-e egyáltalán univerzális, alapvető emberi értékekről olyan társadalomtudományi kutatásokban, amelyek különböző értékrendek mentén kialakuló csoportok és kultúrák vizsgálatára fókuszálnak.²⁰

Jelen tanulmányban a hazafiság értelmezése Losonczy Anna definícióját követi, amely szerint „a hazafiság érzelmeiktől fűtött közös kötődés és érdek-közösség-struktúra, amely a köznyelvben, a köznapi gondolkodásmódban, az elbeszélés, a zene, a költészet nyelvében, az ikonográfiában és bizonyos természeti (például a táj) vagy kulturális (étel, szokások stb.) elemek, valamint történelmi vagy más hagyományokhoz kötődő események koronként változó jelképes és rituális felhasználásában a kölcsönös megkülönböztetés és felismerés jeleként kulturális formát ölt.”²¹ Ez a meghatározás kellően széles teret nyújt a kultúránként változó patriotizmus értelmezésére, s nem sajátítja ki annak fogalmát sem az autoritások, sem pedig az azokhoz kapcsolódó vagy azok alá tartozó csoportok számára. Nem köti kizárólagosan a nemzet sem kulturális sem politikai fogalmához, de nem is zárja ki azokkal való kapcsolatát. Éppen ezért Losonczy definíciója lehetőséget nyújt az oroszországi hazafiság és nemzet konstruktív viszonyának és politikai kontrolljának értelmezésére, amelyben az állam a nemzet egészét érintő Nagy Honvédő Háború emlékét használja fel elsődleges forrásul a hazafias értékrend és egyben egy egységes nemzetkép kialakítására is.

A hazafiság dicső múltja – A háborúk szerepe a hazafias nevelésben

„A múlt a hazafiak számára pedagógiai példák tárházává, illetve territoriális és politikai igényeik legitimizálására alkalmas területté vált. De mindenek fellett hozzájárult a nemzeti közösség kohéziójához, és mint az egyesült nemzet történelmi létezésébe vetett hit segített felülkerekedni a társadalmi és kulturális konfliktusokon, amelyek megoszthatják a nemzetet a jelenben” – írja tanulmányában Avner Ben-Amos, melyben Németország és Franciaország példáján keresztül világítja meg a patriotizmus, történelem és emlékezet kapcsolatát.²² Eszerint a nemzeti múltból felmutatott történelmi példa forrásul szolgál a nemzeti hazafiság körvonalazására, és a nemzeti összetartozás érzetének kialakítására.

A Szovjetunió szétesése után átalakuló oroszországi állam számára elengedhetetlennek bizonyult a történelem és a szovjet múlt újraértelmezése, melyet a poszt szocialista államok többségével ellentétben Oroszország nem elfelejteni és kitörölni, hanem integrálni kívánt a történelem egészébe, ezáltal pedig történelmi kontinuitást teremteni az egymást követő birodalmak és államok között. A Nagy Honvédő Háború emlékezete mintegy szovjet örökségként

a dicső múlt²³ és a nemzetépítés szerves része maradt, hiszen „a háború során elszenvedett események minden egyes ember életére hatottak, ez pedig a megváltás és összetartozás kollektív tudatában egyesítette őket”.²⁴ A *fasiszta*²⁵ Németország felett aratott győzelem és a Haza megvédése erkölcsi fölényrel ruházott fel minden honvédőt, így az oroszországi patriotizmus megtestesítője is a Nagy Honvédő Háborúban harcolt katona lett.²⁶

A Nagy Honvédő Háború emlékezete nem csupán a nemzetépítés, de azal karöltve a putyini kultuszépítés eszközévé is vált. Elizabeth A. Wood öt pontban határozta meg, milyen tevékenységeken keresztül próbál Vlagyimir Putyin kapcsolódni a háború emlékezetéhez, és azonosítani magát annak értékeivel. Ezek a pontok: (1) veteránokkal szervezett találkozók, (2) családjának a leningrádi blokád alatt elszenvedett története, (3) háborús emlékművek látogatása, (4) a május 9-i, Győzelem napi parádékon való részvétel, (5) katonai nevelésre épülő lányiskola alapítása.²⁷

Az öt pont mindegyike visszaköszön az állampolgári-hazafias nevelésben is. A veteránokkal szervezett találkozók végigkísérik az 1945 utáni Szovjetunió pedagógiai hagyományait, melyek az unió szétesésével sem értek véget. Az úgynevezett bátorság órái (*uroki muzsesztva*)²⁸ biztosítanak lehetőséget arra, hogy a veteránok megoszthassák tapasztalataikat az iskoláskorú gyerekekkel, s elbeszélgethessenek velük a bátorság és hazafiság kérdéseiről a háború kontextusában. A bátorság óráin a diákok saját, háborúban harcolt családtagjaik életrajzával is megismerkednek, így a putyini családtörténettel párhuzamosan a tanulók is megkonstruálják személyes kapcsolódásukat a háború emlékezetéhez. A háborús családtörténetek kollektív emlékezetbe való beemelése valójában egy olyan társadalmi gyakorlat, amelyet maga a társadalom spontán is alkalmaz, de a szovjet és a jelenkori politika is tudatosan felhasznál nemzetépítési stratégiájában. A háborús emlékművek látogatása és a Győzelem napi parádé kötelezőnek számít minden iskolában, így azokon minden diák kivétel nélkül részt vesz. Végül pedig a katonai iskolák anyagi és szakmai támogatása szintén számtalan feladattal látja el Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése program kivitelezőit.

A program fentebb már említett, háborús emlékezettel kapcsolatos munkáját javarészt ezek a tevékenységek teszik ki. A Nagy Honvédő Háború emlékezete azonban nem egyszerűen témája a program rendezvényeinek. Az ötéves programok mindegyike a háború jubileumában csúcsosodik ki: az első a 60, a második a 65, a harmadik pedig a 70 éves évfordulóban. Az ötéves periódusok gyakorlatilag előkészítik és felvezetik a soron következő jubileum nagyszabású ünneplését, amely előkészítés egyaránt jelenthet szervezői háttérmunkát, de iskolai emlékműsorok versenyeinek selejtezőit is. A háború emlékezete így folyamatos periodizálást és keretet ad a programnak és a hazafias nevelés ideológiai hátterének is.

Noha a Nagy Honvédő Háború számít a nemzeti történelem csúcspontjának, a többi háború is megjelenik a patrióta nevelés diskurzusában. A napóleoni hadsereg ellen indított 1812-es hadjárat szintén honvédő háborúként aposztrofálódik az oroszországi történelemben. 2012-ben, a háború 200. évfordulóján egy teljes tematikus évet szenteltek emlékezetének, amelynek során kulturális rendezvényeket, ismeretterjesztő órákat és versenyeket szerveztek a diákság számára, a média és sajtó pedig a témában releváns műsorokkal és cikkekkel adózott a honvédők emlékének. A szovjet–afgán háború, a kaukázusi konfliktusok vagy olyan csaták, mint az 1938-as Haszan-tavi ütközet szintén részét képezik a hazafias neveléshez kapcsolódó megemlékezéseknek,²⁹ az ott elesettek hősként állítanak követendő példát a tanulók elé, a frontról hazatért katonák pedig a veteránok sorába beállva adják át tudásukat a felnövekvő nemzedékeknek. Végül pedig az is említésre méltónak számít, hogy a programok költségvetésének egy jelentős részét a védelmi minisztérium és a Roszvojeocentr, azaz az Oroszországi Állami Katonai Történeti-Kulturális Központ felügyeli, vagyis olyan szervek, melyek többek között a katonai életre való nevelésért felelősek.

Következésképpen a háborúban tanúsított hősiesség és a harcra való felkészültség nem egyszerűen velejárója az oroszországi hazafiságnak, de annak tulajdonképpen a kvintesszenciája. A hőskultusznak és a veteránok munkájának fényében a háborús „hősiesség egy átadási folyamat tárgyaként jelenik meg, olyan értéként, melyet elsajátításán és gyakorlásán keresztül lehet megőrizni. Az átadási lánc elején azok a katonák állnak, akik tettekkel bizonyították hősiességüket, a végén pedig azok a felnövekvő generációk, akik ennek az értéknek örökösei, ezáltal leendő fenntartói és őrzői.”³⁰ Így a háborús hősiesség hagyományként, mégghozzá oroszországi hagyományként értelmeződik, ami a hazafi és a jó állampolgár legfontosabb jellemvonásának számít.

A mindent felölelő érték – A hazafiság fogalma Oroszországban

Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése program honlapján egyértelmű definíciót találunk az oroszországi hazafiság jelentéséről, vagy legalábbis arról, amit a kormány annak tekint:

A hazafiság [*patriotizim*] a Haza [*Rogyina*] iránt érzett szeretet, a Hazához [*Otyecsesztvo*] való hűség, a Haza érdekeinek szolgálatára való törekvés és annak védelmét – akár az önfeláldozásig is – vállaló tettekkészség.

Egyéni szinten a hazafiság az ember legfontosabb állandó jellemvonása, amely mind világlátásában, mind pedig erkölcsi eszméiben és viselkedési normáiban tetten érhető.

Makroszinten a hazafiság a közösségi tudat jelentős részét képezi, mely érezhető a közhangulatban, a közfelfogásban, a közmegebecsülésben, a néphez [*narod*], annak életmódjához, történelméhez, kultúrájához, államához és alapvető értékrendszeréhez való viszonyulásban.

A hazafiság megmutatkozik az emberi tevékenységben és a tettekben. A „kis Haza” [*malaja Rogyina*] szeretetéből fakadó hazafias érzelmek az érettség felé vezető út számos szakaszán végighaladva felemelkednek egészen az összállami [*obscsegoszudarsztvennűj*] hazafias öntudatig, a Haza [*Otyecsesztvo*] tudatos szeretetéig. A hazafiság mindig reális, valódi dolgokra irányul. A hazafiság gyakorlati része képes a kezdeti érzelmeket a Hazáért [*Otyecsesztvo*] és az államért véghezvitt tettekké formálni.

A hazafiság az állam életképességének erkölcsi alapját, a társadalmi fejlődés fontos belső mozgósítható erőforrását, aktív állampolgári identitást és a Haza [*Otyecsesztvo*] önzetlen szolgálatára való készséget jelent. A hazafiság mint társadalmi jelenség megszilárdítja bármely nemzet és állam fennmaradásának és fejlődésének alapjait.

A hazafiságban harmonikusan párosulnak a legjobb nemzeti hagyományok a Haza [*Otyecsesztvo*] szolgálatához való hűséggel. A hazafiság elválaszthatatlan része az internacionalizmusnak, ellenben a nacionalizmus, a szeparatizmus és a kozmopolitizmus idegen tőle.

A hazafiság az állampolgárok társadalmi magatartásának és önmegvalósításának olyan sajátos irányultsága, melynek fő kritériumai a Haza szeretete és szolgálata, Oroszország szuverenitásának és integritásának megőrzése, nemzeti biztonság, biztos fejlődés, kötelesség és felelősség, vagyis olyan kritériumok, melyek feltételezik a közösség és az állam elsőbbségét az egyéni érdekekkel és törekvésekkel szemben, s melyek az emberi élet és tevékenység legfőbb céljaként jelenik meg az egyén, valamint minden társadalmi csoport és réteg számára.

A hazafiság tudatosan és önként vállalt állampolgári magatartás, amelyben a közösség és állam elsőbbsége nem korlátozza, hanem ösztönzi és szolgálja a személyes szabadság és az állampolgári közösség fejlődését. A hazafiságnak ez az alapvető jelentése és koncepciója iránymutató az állampolgári viselkedés megvalósításában és formálásában egyaránt.

A hazafiság az oroszországi nemzeti karakter egyik legkiemelkedőbb vonása, melynek megvannak a maga sajátosságai. Mindenekelőtt az orosz hazafiság eszméjének humanista irányultsága; vallási tolerancia; egyetemesség és törvény iránti engedelmesség; egységesség, mint az oroszországi emberben állandóan jelen lévő hajlam és igény a közösségi életre; a haza természeti kincseinek különleges szeretete.³¹

A megfogalmazás a hazafiságot „az állampolgári társadalmi magatartás és önmegvalósítás sajátos irányultságának”, illetve „tudatosan és önként vállalt állampolgári magatartásnak” tekinti. Ebben az értelmezésben a hazafiság az állampolgári magatartás egy módja, ez esetben pedig az egyetlen elfogadható. A programtervezetek és a módszertani írások legtöbbször szinonimaként használja a két kifejezést, ugyanakkor megkülönböztetésükre is találunk példát:

Az állampolgárságot a hazafiság és annak intellektuális, mentális és oroszországi karaktere táplálja. Egy állampolgár kötelességek és jogok készletét birtokolja. Egy hazafi szereti a Hazáját [*Rogyina*], míg egy állampolgár tudja, hogy ez milyen kötelességgel jár. Véleményünk szerint helyes lenne az állampolgári szellemiséget egy morális és politikai minőségnek tekinteni, amelynek a patriotizmus létfontosságú összetevője.³²

Hazafinak lenni annyit jelent, mint szolgálni a hazát, dolgozni az ország javára, emelni annak dicsőségét, és ha szükséges, feláldozni a személyes vagyont és jólétet, szélsőséges körülmények között pedig az emberi életet is. Ez az örökkévaló igazság. Most, a 21. század első éveiben, a hazafias polgárok nevelése az oktatási rendszer elsődleges feladata. Ma, a hazafiaság a hazaszeretetet, a szülőföld szeretetét, az állampolgári kötelesség teljesítését, és a társadalmi toleranciát – beleértve nemzeti és vallási toleranciát egyaránt – jelenti.³³

Az első idézetben a hazafiság, az oroszországi hazafiság alapvető feltétele a jó állampolgárság mibenlétének, de azzal nem egyenlő: az állampolgárt elsősorban kötelességtudata különbözteti meg a hazafitól. Ezzel ellentétben a második idézet szerint az állampolgári kötelesség teljesítése a sokkal komplexebbnek tekintett patriotizmus része. Azonban egyik esetben sem működik az egyik a másik nélkül, az állampolgári-hazafias nevelésben pedig valójában mindkettőre ugyanakkora hangsúly kerül függetlenül attól, hogy egymásnak alárendelhetőek-e vagy sem. Így az állampolgári kötelességtudat kritériuma megkerülhetetlennek látszik, amely gyakorlatilag a hazafiság, a Haza iránt érzett szeretet tettekben való megnyilvánulását jelenti. Mindez pedig kizárólagosan „a Haza önzetlen szolgálatára való készségben” és „a közösség és az állam egyéni érdekekkel és törekvésekkel szembeni elsőbbségében” nyilvánulhat meg. Az állampolgári kötelességtudat, az államhoz és a társadalmi intézményekhez való tiszteletteljes viszonyulás, vagy másképpen megfogalmazva az állami gépezet zavartalan működéséhez való hozzájárulás pedig az oroszországi eszme másik két támpillérét, a nagyhatalmiságot és az államközpontúságot is beleolvasztja a hazafiság kulturális kategóriájába.

Mindezekben a kifejezésekben ott rejlik a katonai szolgálat és háborúra való tettekézség kívánalma is. Noha a kormány definíciója ezt nem mondja ki világosan, de számtalan más ponton találkozhatunk vele. A tanulmány kezdő idézete szerint a hazafias nevelést többek között „a katonai és állami szolgálat egyre csökkenő presztízse” hívta életre. A programtervezetek feladatai között több olyan rendezvényt is találunk, amelyek ennek megerősítésére szolgálnak, úgy mint a veterán találkozók, háborús megemlékezések, háborús sport versenyek, a besorozás ünnepe, katonai iskolák rendezvényei stb., a harmadik öt évben pedig a katonai szolgálatra való nevelés feladatai külön alcsoportot képeznek. A tudományos cikkek, beszámolók és módszertani kiadványok némelyike kifejezetten a katonai-hazafias nevelés (*vojenno-patriotycseszkoje voszpitanijje*) módszereire és szükségességére reflektál:

A világ mindig is agresszív hely volt és az is marad, így nem érthetünk egyet egyes hamis reformerek félreérthetetlen buzdításával azok számára, akik elkerülnék a Haza védelmének kötelességét és a hadseregben tett katonai szolgálatot, mindezt ravaszul a magukat vélhetően szabad gondolkodónak vagy pacifistának valló fiatalok magabiztosságának egy formájaként beállítva. (A NATO országokban ez sohasem volt támogatott, és soha nem is lesz, amennyiben saját fiataljaik és államaik érdekeit figyelembe veszik.)³⁴

Ahogy már fentebb is tárgyaltam, mindehhez a Nagy Honvédő Háború és további háborúk emlékezete biztosít ideológiai hátteret, amelyben a háborús hősiesség oroszországi hagyományként értelmeződik. Ez a hazafiság képéhez tartozó háborús hősiesség pedig egy sajátos katonai-militarista attitűdre enged következtetni, mely az oroszországi patriotizmus lényegét adja.

A Haza szolgálata azonban más módokon is megnyilvánulhat. Mint az olvasható a bevezetés indító idézetében, „sokakban elveszett az internacionalizmus eredeti jelentése” Oroszországban. Ehhez a fogalomhoz kapcsolható minden olyan kifejezés, mint a népek barátsága, a szláv népek barátsága, a multietnicitás mint érték, etnikai és vallási tolerancia vagy türelem. Azonban a fogalom marxista-leninista értelmezése, melyben a hangsúly a világ proletárjainak szolidaritására került, mára már elhalványult, az osztályelmélet helyét pedig az etnikumokban és nemzet(ek)ben való gondolkodás vette át.³⁵ A modern értelemben vett internacionalizmus a nemzetköziséget, különböző nemzetek és etnikumok egyazon ügyért való összefogását és békés együttélését jelenti a mai Oroszországban. Ezek az értékek lépten-nyomon előkerülnek a programtervezetekben, tanulmányokban és módszertani kiadványokban, céljuk pedig eggyé gyúrní Oroszország soknemzetiségű nemzetét, s az abból fakadó ellentéteket és feszültségeket megszüntetni. Ebből kifolyólag – és ahogy a hazafiságot definiáló idézetben is olvasható – az oroszországi haza-

fiúság markánsan elhatárolódik a nacionalizmustól és a szeparatizmustól, de a kozmopolitizmus is idegen tőle, hiszen az a Hazához való kötődés hiányával azonosítható.³⁶

Mindezek az értékek, a Haza feltétel nélküli szeretete és védelme, az állam és a törvény tisztelete, a hősiesség illetve az internacionalizmus és tolerancia a patriotizmus mindent felölelő fogalmában egyesülnek. Az értékek füzére egyrészt képes igazodni az állam és nemzet aktuális érdekeihez, másrészt lehetőséget nyújt arra, hogy mindig az éppen legkívánatosabb érték kerüljön kidomborításra. Így a patriotizmus olyan ideológiai készlet is egyben, amely bármikor alkalmazható politikai célok kiszolgálására és legitimálására egyaránt.

Összegzés

Tanulmányomban *Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése* című állami program elemzésén keresztül a hazafiság politikai fogalmát, illetve az oktatás és pedagógia nemzetépítésben betöltött szerepét kívántam megvilágítani. A fentebb kifejtettek alapján elmondható, hogy az állami autoritások által körvonalazott fogalom egyfelől lehetővé tesz egy olyan nemzetépítést, amely – Pål Kolstø definíciójára hivatkozva – biztosítja a soknemzetiségű lakosság egységének érzetét, és a közös értékekhez, valamint ugyanazon állami intézményekhez és szimbólumokhoz való lojalitást. Másfelől elhinti a militarista gondolkodásmód csíráit, és egyben legitimálja a fiatalokra váró kötelező sorkatonaság intézményét is.

Következésképpen az oroszországi hazafiság fogalma olyan politikailag kontrollált értékrendszerre épülő, állampolgári érdekközösség-struktúrának tekinthető – Losonczy Anna szavaival élve –, amely békeidőkben az internacionalizmus, a toleráns együttélés és együttműködés, háborús időkben pedig a háborús hősiesség hagyományában ölt kulturális formát. Ez a hazafias magatartásminta magában foglalja az állampolgári szellemiség, az államhoz való hűség és politikai lojalitás, az azzal szembeni tisztelet és engedelmesség, azaz az állami apparátus megkérdőjelezhetetlenségének tartalmait is. Jó állampolgárnak és hazafinak lenni pedig annyi, mint azonosulni az állam, pontosabban a kormány érdekeivel, és azokat hűen szolgálni békés és háborús időkben egyaránt. Ebben a kontextusban a Haza is az a politikai terület, amit az állam annak tekint: ami fennhatósága alá tartozik, vagy amelyet hatalma alá kíván vonni.

Az állampolgári-hazafias nevelés célja, hogy mindezeket a gondolatokat és ideológiákat hatékonyan közvetítse a lakosság, elsősorban a fiatalok számára, hogy Oroszország egysége, hatalma és jövője maradéktalanul biztosítva legyen.

Jegyzetek

- 1 Posztanovlenyije Pravityelsztva RF ot 16 febralja 2001 g. N 122 „O goszudarsztvennoj programme »Patriotyicseszkoje vozspityanyije grazsdan Rosszjiszskoj Fegyerciacina« 2001-2005 godü”, <<http://zakonbase.ru/content/base/42139>> (letöltve: 2014. 07. 24.).
- 2 <<http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the-russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/>> (letöltve: 2014. 07. 29.).
- 3 Összoroszországi lakosságösszeírás 2010, <http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm> (letöltve: 2014. 07. 23.).
- 4 KUZIO, Taras: ‘Nationalizing States’ or Nation-Building? A Critical Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence, *Nations and Nationalism*, 7/2, 2001, 135–154. p., 147 p.
- 5 KOLSTØ, Pål: *Political Construction Sites. Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*, Westview Press, Boulder (Colorado), 2000, 246. p.
- 6 PUTYIN, Vlagyimir: Rosszija na rubezse túszejaceletyj, *Nyezaviszimaja gazeta*, 1999. 12. 30., <<http://vladimir-putin.net/d4/frame31.htm#rus>> (letöltve: 2014. 07. 23.).
- 7 Vö. KOLSTØ, Pål: Nation-Building in Russia. A Value-Oriented Strategy, In: KOLSTØ, Pål – BLAKKISRUUD, Helge (eds.): *Nation-Building and Common Values in Russia*, Rowman& Littlefield Publishers, New York – Toronto – Oxford, 2004, 1–29. p.
- 8 *Uo.*
- 9 A programtervezetek elérhetők a program hivatalos honlapján: <<http://gospatriotprogramma.ru/index.php>>, valamint <<http://zakonbase.ru/>> (letöltve: 2014. 08. 25.).
- 10 Az orosz pravoszláv egyház minimális szerepvállalása a programban az állam- és nemzetépítés más aspektusairól is árulkodik, azonban ebben a tanulmányban nincs módöm ezeket részletesebben kifejteni.
- 11 A központ honlapja: <<http://www.rosvoencentr-rf.ru/>> (letöltve: 2014. 07. 26.).
- 12 A háborús sport széles értelemben vett kategóriájába minden küzdősport beletartozik, szűkebb értelemben pedig a légi, szárazföldi és tengeri terepekre szervezett háborús öttusákat és triatlonokat sorolják ebbe a sportágba. A légi versenyeken repülési készségeket mérnek elsősorban, s kiegészül úszással, vívással, kosárlabdateszttel és akadályversennyel. A szárazföldi változat során több kombináció is létezik, melyeket az úszás, a vívás, a kosárlabdateszt, az akadályverseny, a lövészet különböző fajtái, a gránátdobás és a versenyfutás sportágaiból válogatva állítanak össze. Végül a háborús tengeri változat öt tusáját az akadályverseny, a túlélési verseny, az úszás, a tengeri gyakorlat és a kétéltűjármű-verseny alkotják. Forrás: <http://minsport.gov.ru/sport/podgotovka/Pravila_VoenPriklSport_150411.doc> (letöltve: 2014. 08. 11.).
- 13 GOLUNOV, Szergej: Patriotic Upbringing in Russia – Can it Produce Good Citizens?, *PONARS Eurasia*, No. 161, September 2011, <http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_161.pdf> (letöltve: 2014. 07. 26.).

- ¹⁴ Színes forradalmaknak nevezik gyűjtőnéven a grúz *rózsás forradalmat* (2003), az ukrán *narancsos forradalmat* (2004) és a kirgiz *tulipános forradalmat* (2005), melyek célja a korábbi antidemokratikus és oroszbarát rezsimek megdöntése volt.
- ¹⁵ LOSONCZY Anna: Himnusz és Szózat vagy a sorsközösség rituáléi, *Mozgó Világ*, 2000/12., 67-75. p., 67. p., <<http://epa.oszk.hu/01300/01326/00012/dec7.htm>> (letöltve: 2014. 07. 22.).
- ¹⁶ BLANK, Thomas – SCHMIDT, Peter – WESTLE, Bettina: Patriotism – A Contradiction, a Possibility or an Empirical Reality? Paper to be presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, ECPR Workshop 26: National Identity in Europe, 6-11 April, 2001, Grenoble (France), <<http://www.staff.uni-giessen.de/~g31070/statistik2/patriotism.pdf>> (letöltve: 2014. 07. 22.).
- ¹⁷ BAR-TAL, Daniel – STAUB, Ervin: Introduction. Patriotism: Its Scope and Meaning, In: UÖK. (eds.): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*, Nelson-Hall Publishers, Chicago, 1996, 1–21. p., 5. p.
- ¹⁸ Vö: STAUB, Ervin: Blind versus Constructive Patriotism. Moving from Embeddedness in the Group to Critical Loyalty and Action, In: BAR-TAL–STAUB (eds.): *i.m.*, 213–229. p., SCHATZ, Robert T. – STAUB, Ervin: Manifestations of Blind and Constructive Patriotism: Personality Correlates and Individual-Group Relations, In: BAR-TAL–STAUB (eds.): *i.m.*: 229–246. p.
- ¹⁹ Vö. BAR-TAL, Daniel: The Monopolization of Patriotism, In: BAR-TAL–STAUB (eds.): *i.m.*, 246–271. p.
- ²⁰ A kérdésről L.: DAUTHERIBES, Therse M. – KERNES, Jerry L. – KINNIER, Richard T.: A Short List of Universal Moral Values, *Counseling and Values*, 45, 2000. October, 4–16. p.; DONNELLY, Jack: The Relative Universality of Human Rights, *Human Rights Quarterly*, 29 (2007), 281–306. p.
- ²¹ LOSONCZY: *i.m.*
- ²² BEN-AMOS, Avner: The Uses of the Past: Patriotism Between History and Memory, In: BAR-TAL–STAUB (eds.): *i.m.*, 129–147. p., 144. p.
- ²³ Vö. FOREST, Benjamin – JOHNSON, Juliet: Unraveling the Threads of History. Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity on Moscow, *Annals of the Association of American Geographers*, 92, 2002/3, 524–547. p.
- ²⁴ WOOD, Elizabeth A.: Performing Memory. Vladimir Putin and World War in Russia, *The Soviet and Post-Soviet Review*, 38, 2011/2, 172–200. p., 175. p.
- ²⁵ A hitleri Németország az oroszországi történetírói diskurzusban és a mindennapi nyelvhasználatban egyaránt fasiszta, nem pedig nemzetiszocialista hatalomként aposztrofálódik.
- ²⁶ MÁCSAI Boglárka: A Kis Haza. Iskolamúzeumok Baskortosztánban, In: BÖHM Gábor – FEDELES Tamás (szerk.): *Mesterek és Tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudomány területéről*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2014, 35–54. p., 50. p.
- ²⁷ WOOD: *i.m.*
- ²⁸ A *muzsesztvo* orosz szó egyaránt jelent bátorságot és férfiaságot is, ami rámutat a vizsgált témakör gender-aspektusaira is. Bővebben erről L.: MÁCSAI Boglárka: Politics

of Treasure Chests – Patriotism and Gender in School-Museums in Bashkortostan, *Kaleidoscope Journal of History of Culture, Science and Medicine*, 2013/4., 84–98. p., <<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=156>> (letöltve: 2014. 07. 28.).

²⁹ Ebben a sorban az I. világháború emlékezete mindezidáig marginálisnak tekinthető, ám a háború 100 éves évfordulóján újabb politikai értelmezések jelentek meg, illetve az emlékezetben betöltött szerepe is fajsúlyosabb lett. Vö. <<http://kremlin.ru/news/46385>> (letöltve: 2014. 08. 03.).

³⁰ MÁCSAI Boglárka: Civil vallás a posztszovjet Oroszországban, In: LANDGRAF Ildikó – NAGY Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 209–243. p., 217. p.

³¹ <<http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the-russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/>> (letöltve: 2014. 07. 29.).

³² SAVOTYINA, Natalja: Grazsdanszkoje voszpitanijje: tragycii i szovremennuje trebovanyija, *Pedagogika*, 2002/4, 39–44. p., 40. p.

³³ OVCSINNYIKOVA, Natalja – ULJANOVA, Nyina: Problemü patriotyicseszko go voszpitanijja szelskih skolnyikov, *Pedagogika*, 2009/5, 52–56. p., 52. p.

³⁴ PJATYIKOP, Alekszandr – SAMARDIN, Valerij: Vospitanijje patriota, *Pedagogika*, 2000/4, 34–37. p., 34. p.

³⁵ Továbbá az internacionalizmus eszméje megfelelő ideológiai alappal szolgálhat az oroszországi külpolitika eurázsianista irányaihoz is.

³⁶ Fontos megjegyezni, hogy az oroszországi, *rosszijszkij* kép mögött az orosz nacionalizmus *oroszszásósított* változata is megbújik. Az orosz pravoszláv egyház szerepvállalása, a militarista hagyományok, az állam által preferált kulturális kifejezés- és ábrázolási módok stb. mindenekelőtt az orosz (értsd: etnikai) kultúra tradícióit követik, a nyelvhasználatról nem is beszélve. E tanulmány célja azonban nem az oroszországiság és a hazafiság fogalmának teljeskörű értelmezése, hanem a hazafias nevelés programján keresztül kommunikált kép elemzése, amely hivatalosan elhatárolódik az orosz nacionalizmus minden formájától.